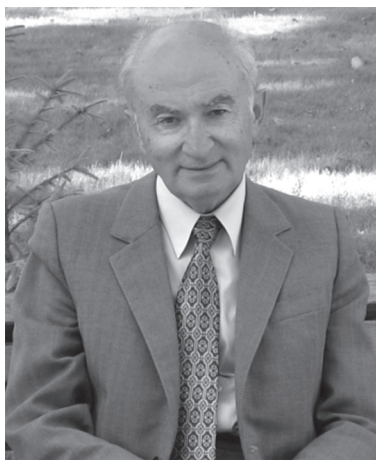


ЮВІЛЕЇ

А.Г.Плахонін (Київ)

ДО 80-РІЧЧЯ ЧЛЕНА-КОРЕСПОНДЕНТА НАН УКРАЇНИ М.Ф.КОТЛЯРА



З усіх українських медієвістів останньої третини ХХ – початку ХХІ ст. Микола Федорович Котляр є чи не найбільш відомим науковцем. Його роботи знані далеко поза межами України, адже його книги і статті виходять у багатьох країнах світу, він є членом низки міжнародних наукових організацій. Широка наукова, викладацька, науково-популяризаторська діяльність М.Ф.Котляра увінчалися обранням його у 1995 р. членом-кореспондентом Національної академії наук України.

Микола Федорович Котляр народився 4 липня 1932 р. на Поділлі, у Кам'янці-Подільському. У дитинстві разом із сім'єю багато разів переїздив Україною, поки не потрапив до Києва. Саме тут у 1950 р. він поступив на недавно відкритий факультет міжнародних відносин Київського державного університету імені Тараса

Шевченка. Але круті повороти внутрішньої політики КПРС стали причиною тимчасового закриття цього факультету, тому М.Ф.Котляр 1956 р. закінчив навчання вже на історичному факультеті. У 1956–1960-х рр. він працював на посаді консультанта з питань історії відділу бібліографії Центральної наукової бібліотеки АН УРСР.

Пошуки свого місця в науці привели його в Ленінград, де в 1960 р. він вступив до аспірантури відділу нумізматики Державного Ермітажу. Микола Федорович став учнем видатного російського нумізмата і незвичайної людини Івана Георгійовича Спаського, який навчав копіткій праці з джерелами. Довгі місяці у сховищах Ермітажу Микола Федорович переглядав тисячі монет (колекція цього відомого музею є чи не найбільшою у світі). По закінченні аспірантури для завершення дисертації його на рік залишили в Ермітажі на посаді наукового співробітника відділу нумізматики. Результатом наполегливої праці стала кандидатська дисертація, захищена в Інституті історії АН СРСР у 1965 р.: «Галицька Русь XIV–XV ст. (історико-нумізматичне дослідження)». І саме нумізматику на багато років посіла головне місце серед його наукових інтересів.

Як добре не складалася наукова кар'єра у Ленінграді, але Миколу Федоровича все ж тягнуло в Київ. У 1965 р. він декілька місяців пропрацював науковим редактором видавництва «Наукова думка», і відразу після захисту в червні 1965 р. кандидатської дисертації став співробітником Інституту історії України АН УРСР, в якому працює вже понад 47 років. За довгі роки М.Ф.Котляр працював у багатьох відділах Інституту – відділі історіографії, джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін, зарубіжної

історіографії, середньовічної історії України; в 1982–1996 рр. очолював сектор історії Київської Русі.

Саме в Інституті історії України він підготував і захистив у 1972 р. докторську дисертацію «Грошовий обіг України доби феодалізму», яка стала продовженням його кандидатської дисертації. Як це не дивно зараз виглядає, але до М.Ф.Котляра грошовий обіг на території України у середні віки та ранній новий час залишався *terra incognita* для вітчизняних медієвістів. Саме праці Миколи Федоровича заклали основи школи українських нумізматів. Адже він ніколи не дозволяв собі працювати без підґрунтя, джерел – в основі його робіт не загальні теоретичні настанови, а власноруч складені каталоги знахідок монет на території України. До речі, саме ця, здавалося б «чорна», допоміжна робота викликала надзвичайне зацікавлення в зарубіжних нумізматів, – наприкінці 1970-х рр. ці каталоги було видано в Польщі («Знахідки монет на території України XIV–XVII, XVIII ст.», Краків; Варшава; Гданськ, 1976–1977 рр., польською мовою). Це видання, а також книги «Галицька Русь XIV–XV ст. (історико-нумізматичне дослідження)» (Київ, 1981 р.), «Грошовий обіг на території України доби феодалізму» (Київ, 1971 р.), «Нариси обігу і лічби монет на Україні XIV–XVIII ст.» (Київ, 1981 р.) принесли йому світове визнання – М.Ф.Котляра було обрано іноземним членом Польського археологічного і нумізматичного товариства, членом Нумізматичної комісії АН СРСР, а в 1991–1993 рр. він став стипендіатом Національного історичного музею Швеції. Уже в 1990-х рр. у Швеції вийшла його книга «Давньоруські монетні гривни» (Стокгольм, 1995 р., англійською мовою), яку у скороченому вигляді було передруковано і в Росії. Учнями Миколи Федоровича були декілька відомих українських нумізматів, серед яких особливо хотілося б згадати Г.А.Козубовського та Р.М.Шуста.

Займаючись історією обігу грошей, Микола Федорович не міг не зачепити питань історичної метрології. Під його керівництвом кандидатську роботу, присвячену історії української метрології, та докторську дисертацію з історії торгівлі у середньовічній Україні захистила О.Ф.Сидоренко.

Але поступово Миколу Федоровича все більше почала цікавити історія Давньої Русі. Спочатку це були питання історіографії, потім історичної географії, політичної історії. Ще в роки роботи над кандидатською дисертацією він дослідив історію Галицької Русі XIV–XV ст. Мабуть, саме тому він і повернувся до вивчення минулого цього історичного регіону України в давньоруську добу. Першою його ґрунтовною монографією на цю тему стало дослідження з історичної географії цього регіону («Формування території і виникнення міст Галицько-Волинської Русі IX–XIII ст.», Київ, 1985 р., російською мовою). Від географії він звернувся до писемних джерел – довгі роки Микола Федорович присвятив вивченню найвизначнішої пам'ятки історичної думки та літератури Східної Європи – Галицько-Волинського літопису. Першим етапом цієї роботи стала монографія «Галицько-Волинський літопис» (Київ, 1993 р.), яка одразу ж стала справжнім букіністичним раритетом. У 2002 р. у видавництві «Наукова думка» вийшло підготовлене ним видання Галицько-Волинського літопису за Хлебниковським списком з історичним коментарем, а 2005 р. його доопрацьована і перекладена російською мовою версія побачила світ й у Санкт-Петербурзі. За цю роботу в 2003 р. він був удостоєний премії імені М.І.Костомарова НАН України.

М.Ф.Котляр не просто розвинув ідеї своїх попередників – О.О.Шахматова, М.С.Грушевського, В.Т.Пашута, Л.В.Черепніна. Він переконливо довів, що ця пам'ятка – скоріше не літопис, а збірка повістей, лише пізніше об'єднана та впорядкована за зовнішніми ознаками літопису. У центрі цієї пам'ятки – постать збирача земель Галичини та Волині, людини надзвичайних державницьких талантів князя Данила Романовича. Ця яскрава особистість по-справжньому захопила Миколу Федоровича – йому він

присвятив дві книги («Данило Галицький», Київ, 1979 р. і 2001 р.). У 1998 р. у серії «Україна крізь віки» вийшла книга М.Ф.Котляра «Галицько-Волинська Русь», в якій він узагальнив свої 35-річні дослідження історії цього державного утворення. За цю працю він у складі авторського колективу отримав Державну премію України в галузі науки і техніки за 2001 р.

Здавалося б, можна було спочивати на досягнутому. Та не така людина Микола Федорович. Адже, дослідивши історію двох давньоруських земель, він звернувся до питання історії давньоруської державності. Саме державності, адже його попередників цікавила історія держави, а не еволюція поглядів на устрій держави та втілення їх у розвитку державних інститутів. Вихід монографії «Давньоруська державність» (Санкт-Петербург, 1998 р., російською мовою) став справжньою подією в науковому світі. Тільки за 2002 р. побачили світ його книги «Історія Давньоруської державності» (Київ, 2002 р.), «Історія дипломатії Південно-Західної Русі» (Київ, 2002 р.), «Княжа служба в Київській Русі» (Київ, 2009 р.), а на черзі ще нові праці.

Навколо Миколи Федоровича сформувалася ціла наукова школа. Серед його учнів – О.Б.Головко, В.М.Ричка, О.П.Толочко, В.І.Стависький, А.Г.Плахонін, які вже давно самі посіли чільне місце в українській медієвістиці.

Узагалі, навіть дивно, що у своїх наукових пошуках Микола Федорович знаходив час і для викладацької роботи. Ще на початку наукової кар'єри він викладав у Київському педагогічному інституті, Київському філіалі Львівського поліграфічного інституту імені І. Федорова. Зараз він професор двох університетів – Львівського національного імені Івана Франка та Міжнародного славистичного (Київ). Його неодноразово запрошували з лекціями в університети Варшави, Кракова, Венеції, Падуї, Стокгольма, Упсали та ін. Серед його учнів – 10 кандидатів і 4 доктори наук.

У М.Ф.Котляра багато й науково-популярних книг. Здавалося б, маститий науковець не повинен писати популярні книжки, але Микола Федорович справедливо вважає, що написання наукових книжок для масового читача – справа чи не найскладніша і найвідповідальніша, тому це треба робити на вінець наукової кар'єри. Тож і не дивно, що написані ним популярні книжки зберігаються не тільки в бібліотеках любителів історії, але й трапляються на столах науковців, адже за популярною формою криється величезна історична ерудиція, оригінальні спостереження і нові знахідки. Серед найцікавіших – «Скарбошукацтво і нумізматика» (Київ, 1974 р., російською мовою), «Давня Русь у літописних переказах і легендах» (Київ, 1986 р., російською мовою), «Київ давній і сучасний» (Київ, 1982 р., у співавторстві, російською мовою), «Русь язичницька» (Київ, 1995 р.), «Полководці Давньої Русі» (Київ, 1996 р. і 2005 р.), «Історія України в особах: Давньоруська держава» (Київ, 1996 р.), «Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі» (Київ, 2010 р.) та ін.

Книги, наукові статті М.Ф.Котляра побачили світ у Росії, Білорусії, Великобританії, Польщі, Італії, Бельгії, Канаді, Швеції. А численні популярні статті, інтерв'ю обійшли всю планету, несучи читачам світу історію України. Статті Миколи Федоровича часто можна зустріти й на шпальтах українських газет і журналів. Нерідким гостем він є на радіо та телебаченні. Активну участь бере й у громадському та політичному житті країни, є членом авторського колективу одного з проєктів герба міста Києва.

Микола Федорович знаходить час і для науково-організаційної діяльності. У різні часи він був членом Нумізматичної комісії АН СРСР, Українського комітету славистів, є віце-президентом Асоціації візантиністів України. Багато працює у періодичних наукових виданнях, а в останні роки активно співпрацює з журналом «Київська старовина». Він є членом редколегій «Енциклопедії історії України» (Київ), «Энциклопедии Древней Руси» (Москва).

Як учений зі світовим ім'ям Микола Федорович неодноразово брав участь у міжнародних наукових конгресах (Всесвітній конгрес економічної історії, Ленінград, 1970 р.; Конгрес візантиністів, Москва, 1991 р.; Слов'янський конгрес, Київ, 1983 р., Софія, 1988 р., Конгрес українців, 1990–2005 рр.) та багатьох інших престижних міжнародних наукових заходах. Він є співорганізатором щорічної міжнародної наукової конференції «Восточная Европа в древности и средневековье: Пашутинские чтения» (Москва).

За багаторічну плідну наукову роботу в 1996 р. Миколу Федоровича Котляра було удостоєно звання заслуженого діяча науки і техніки України, а 2012 р. його було нагороджено орденом «За заслуги» III ступеня.

Микола Федорович Котляр – людина надзвичайно активна. Його дуже складно зустріти в Києві, адже він часто виступає на захистах дисертацій по всій Україні та в Росії, працює в бібліотеках та архівах Москви, Санкт-Петербурга, Варшави, Кракова, Венеції, виступає на багатьох міжнародних наукових конференціях. Його творчий доробок складає майже 500 наукових та науково-популярних праць, серед яких понад 40 монографій, а свої черги чекають нові й нові книги, утілюються нові й нові задуми.